

C&A-ramen door Joep Nicolas, 1939

Arjan den Boer is publicist over geschiedenis en architectuur.

Joep Nicolas (1897-1972) was telg van een bekende glazeniersfamilie uit Roermond. Daar leerde hij het vak; twee universitaire studies voltooide hij niet. Wel nam hij les aan de Rijkschool voor Kunstnijverheid in

Amsterdam. In 1925 won Nicolas een belangrijke prijs in Parijs, wat hem opdrachten opleverde voor kerken, stadhuis en hoofdkantoren. Na enkele jaren in Noord-Holland nam Nicolas het familiebedrijf in Roermond over. Inmiddels was hij getrouwd met de Belgische beeldhouwster Suzanne Nijs. Joep Nicolas was bevriend met Jan Engelman en droeg bij aan *De Gemeenschap* met illustraties en beschouwingen. Het blad drukte in 1933 Nicolas' inleiding af bij een vernissage bij 'Voor de Kunst' in Utrecht, waar Joep en Suzanne samen exposeerden. In hetzelfde jaar maakte hij glaskunst voor de kerk aan de Biltstraat. Bij het 300-jarig bestaan van de Utrechtse universiteit voorzag Nicolas de aula in het Academiegebouw van glas-in-lood. Ook droeg hij - evenals zijn echtgenote - bij aan de KRO-studio in Hilversum. In 1938 kocht kledingketen C&A een perceel op de hoek van het Vredenburg en de Sint-Jacobsstraat. Huisarchitect Jan van der Laan (1896-1966) ontwierp een eigentijds winkelgebouw dat in september 1939 openging. Twee maanden later volgde de onthulling van tien glas-in-loodramen in het trappenhuis van het kantoorgedeelte, achter langs de Lange Koestraat. De maker was Joep

Literatuur

- Armand Heijnen, 'Utrechtse ramen van Joep Nicolas', *Tijdschrift Oud-Utrecht* (februari 2022) p. 19-23.
- Julia Cwojdzinski e.a., *Vorsicht Glas!* (tentoonstellingscatalogus Draiflessen Collection, Mettingen 2023).

GLAS-IN-LOOD

< Joep Nicolas, Schenkersraam C&A Utrecht, 1939. DRAIFLESSEN COLLECTION / STEPHAN KUBE

↳ Joep Nicolas, Rond raam met buste, boek en kelk, 1939. DRAIFLESSEN COLLECTION / STEPHAN KUBE

Nicolas, geen gekke keuze voor de katholieke familie Brenninkmeijer. Bovendien kende Nicolas de architect goed. Uit brieven blijkt dat Nicolas koos voor grisaille (grijschildering) op transparant glas met accenten in zilvergeel, omdat dit beter paste bij de architectuur dan bonte kleuren. Bovendien was het goedkoper. Naast grisaille was een andere vernieuwing van Nicolas dat hij de loodlijnen geen contouren van de voorstelling meer liet volgen. Hij moest Brenninkmeijer beloven geen 'nuditeiten en andere wuftheden' af te beelden. De vensters hadden verschillende vormen en maten: drie hoge rechthoekige, drie ronde en vier vierkante ramen. De voorstellingen varieerden van een buste met boek en kelk (rond) tot een visser bij zijn boot (rechthoekig; als enige door Nicolas gesigneerd).

Het grootste raam, op de eerste verdieping, was volgens het opschrift een geschenk van de C&A-medewerkers aan de directie. De voorstelling verwees naar de kledingbranche: Adam en Eva, gehuld in dierenvelen, houden een kleermakerswapen omhoog. Het vers in de banderol borduurde daarop voort: '... hun Nakroost deezer eeuw mag zich wel beter kleeden / Naar Mode en Smaak en Kunst ...' De kunstenaar ontbrak bij de onthulling in november 1939. Nicolas en zijn vrouw waren net naar New York geëmigreerd wegens de oorlogsdreiging en een Amerikaanse opdracht. Suzanne had hierop ook aangedrongen vanwege Joeps affaire met een ateliermedewerkster. In 1959 zou Nicolas terugkeren en nog ramen ontwerpen voor de Utrechtse Sint-Catharinakathedraal. Bij naoorlogse uitbreidingen bleven de C&A-ramen intact. In 2017 is het filiaal Vredenburg opgeheven; het pand werd verbouwd en verhuurd. De glas-in-loodramen zijn uitgenomen en gerestaureerd door Atelier Domstad. Sinds 2019 behoren ze tot de Draiflessen Collection in Mettingen, het Duitse kunstmuseum van de familie Brenninkmeijer. Hoewel uit hun context, is de conservering daar optimaal.

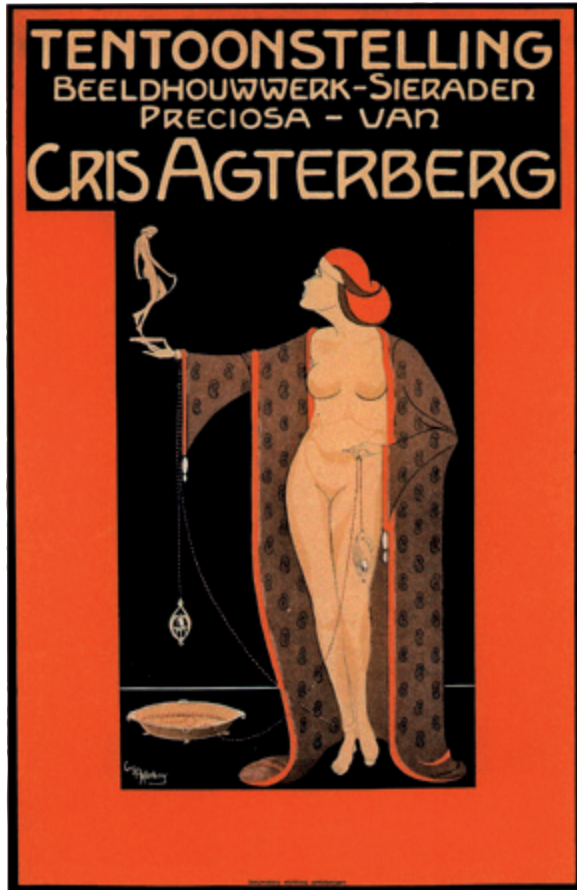
Cris Agterberg en het Consthuis Sint Pieter

Joep Haffmans is kunst- en antiekhandelaar, verzamelaar en mede-auteur van *Cris Agterberg. Beeldhouwer en sierkunstenaar* (2001).

Christoffel Agterberg werd in Amsterdam geboren in een eenvoudig milieu; zijn vader was modelleur in een fabriek en zijn moeder was vrouw. Ondanks een beperkte vakopleiding had Cris al vroeg artistieke aspiraties. Als 21-jarige ging hij in 1904 naar Duitsland om te werken en kunstnijverheidscursussen te volgen. Daar leerde hij pottenbakken, ciselieren en leerbewerken. Terug in Nederland begon hij bij een stukadoorsbedrijf, maar tegelijkertijd kwam zijn artistieke productie op gang.

In 1916 werd Agterberg lid van de kunstenaarsvereniging 'De Onafhankelijken'. Een jaar later kreeg hij de functie van artistiek medewerker bij de NV Nederlandsche Betonijzerbouw uit Amsterdam. Zo raakte hij betrokken bij een bijzonder project van de Jaarbeurs in Utrecht. Op het Vredenburg werd een gemetalliseerd betonnen tuinhuis gerealiseerd naar ontwerp van de architect Jan Gratama, geïnspireerd op Indonesische architectuur. Agterberg kreeg veel lof toegezwaid voor de uitgevoerde ornamentiek en voor zijn beelden en vazen in het interieur. Deze opdracht luidde een beslissende fase in zijn leven in: die van zelfstandig kunstenaarschap. Rond 1918 begon Agterberg op Teelingstraat 1 een verkoopruimte annex atelier onder de noemer 'Cris Agterberg, moderne sculpturale

< Zelfportret in brons van Cris Agterberg, 1938.
COLLECTIE JOEP HAFMANS

en decoratieve kunst'. Hij kocht een draai-schijf en pottenbakkersoven en verkreeg een meesterteken als edelsmid. Bovendien zette hij een teken- en handenarbeidscursus op, die Albert Kuyle nog enige tijd volgde. Agterberg wist snel een goede naam op te bouwen en had succes met zijn kunstvoorwerpen die appeleerden aan de smaak van een modieus publiek. Na vier jaar verhuisde hij naar een beter adres: Nobelstraat 12, het tegenwoordige onderkomen van Kunstliefde. Niet alleen fraaie bronzen beeldjes en verfijnde zilveren sieraden vonden hiervandaan hun weg naar het publiek, ook objecten van glas, aardewerk en leer.

In de jaren twintig kreeg Agterberg veel opdrachten van het Utrechtsch Studenten Corps (USC) voor hun lustrumvieringen. In zijn atelier (inmiddels met dependance in de Hofpoort, Nieuwegracht 9) werkten soms meer dan 25 personeelsleden aan maskers, kostuums en decorstukken, ook voor andere universiteitssteden. Bij de Utrechtse studentenmaskerade van 1926 over Ichnaton was van het enorme budget van 100.000 gulden een derde bestemd voor attributen van Agterberg.

NSB-lidmaatschap

Vanwege teruglopende zakelijke resultaten verhuisde Agterberg in 1929 naar een atelier-ruimte op Oudegracht 35. Dit pand fungeerde begin jaren dertig soms als vergader-ruimte voor de pas opgerichte Nationaal-Socialistische Beweging (NSB); Agterberg kleepte het dan aan in de rood-zwarte kleuren van de beweging. Hij behoorde met 'stamboeknummer' 57 zelf tot de eerste NSB-leden. Tot het bittere einde in 1945 zou hij actief lid blijven.

In zijn naoorlogse proces zou Agterberg zijn motieven toelichten: tijdens een bezoek aan Italië in 1926 was hij onder de indruk geraakt van de monumentale beeldhouwkunst, die door het regime sterk werd gestimuleerd, en van de goede maatschappelijke positie van kunstenaars. Hij dacht dat de NSB ook de positie van Nederlandse kunstenaars grondig zou verbeteren. Verder meende hij dat de beweging de christelijke naasten-liefde nastreefde en trok de gepredikte sociale gelijkheid hem aan.

Enige tijd nadat de NSB in 1932 de atelier-ruimte aan de Oudegracht had overge-nomen als eerste hoofdkwartier, verhuisde Cris Agterberg andermaal binnen Utrecht. Zijn laatste adres was Achter Sint Pieter 16 (het huidige nummer 160). Hier opende hij in 1936 een tentoonstellingsruimte waar eigen werk te zien zou zijn, maar ook dat van andere kunstenaars. De nieuwe onderneming kreeg de nostalgische naam Consthuis Sint Pieter.

Het Consthuis ging van start met hooggestemde idealen. Doel was om via veelsoortige tentoonstellingen het Utrechtse publiek te interesseren voor eigentijds beeldende kunst. Om dat te

bereiken, zouden er minder bekende, jonge kunstenaars kunnen exposeren. Agterberg wilde ook plaats bieden aan buitenlandse kunst, zowel oude als nieuwe. Daarnaast moesten amateurkunst en etnografische kunst aandacht krijgen. Schrijvers zouden in het Consthuis lezingen kunnen geven en ook was voorzien in muzikale optredens. Agterberg zelf ontwierp het interieur.

Tentoonstellingen

De openingstentoonstelling van Consthuis Sint Pieter vanaf 26 september 1936 was gewijd aan Jan Sluijters. Deze schilder was een kennis van Agterberg die al in 1921 met hem had samengewerkt bij de USC-lustrum-viering. Het binnenhalen van deze vooraanstaande exposant was een belangrijk wapenfeit voor de galeriehouder, die later vaak genoeg zou moeten nemen met kunstenaars van minder niveau. Tussen 1936 en de sluiting in 1944 zouden er zo'n 75 tentoonstellingen zijn in het Consthuis. Bij veel van deze eenmanspresentaties, groeps-tentoonstellingen en thematische exposities sprak Agterberg zelf een welkomstwoord. Vaak werden kunstenaar en werk door kunstcritici en journalisten aan het publiek voorgesteld. Regelmatig namen kunstjournalist Cor Schilp en kunsthistoricus Piet Swillens deze taak op zich. Talrijke bekende en onbekende kunstenaars hebben gedurende het achtjarig bestaan werk getoond in deze expositie-ruimte. Grote namen als Jan Sluijters, Kees Moks en Jan Wiegers, naast tientallen petit-maitres wier namen later geheel in de vergetelheid raakten. Jo Spier en Paul Citroen exposeerden in 1937 en in 1939 in het Consthuis. Kennelijk was Agterbergs NSB-lidmaatschap in die periode nog geen drempel voor joodse kunstenaars. Ook aan *De Gemeenschap* verbonden kunstenaars hebben er geëxposeerd, zoals Joep en Suzanne Nicolas, Charles Eyck, Otto van Rees en Lambert Simon.

Een belangrijke spreker in het Consthuis was Gerrit Rietveld, die op 2 januari 1937 een tentoonstelling opende van werk van een vriend, de beeldhouwer Steph Uiterwaal. Een week later volgde de opening van een tentoonstelling van het kunstenaars-echtpaar Joep en Suzanne Nicolas met een andere Utrechtse architect als inleider: Willem Maas. Eind 1937 werd de tentoonstelling *Religieuze kunst thuis* geopend door de jonge katholieke dichter Ad Sassen, die in *De Gemeenschap* publiceerde. Mogelijk speelde politieke geestverwantschap tussen Agterberg en Sassen daarbij mee. Er was werk te zien van eerdergenoemde kunstenaars, maar ook van Jan Eloy Brom, Toon van Ham, Ries Mulder, Cuno van den Steene en Harry Sterk, die eveneens banden met *De Gemeenschap* hadden. Na Sassen nam Agterberg zelf het woord over het doel van de expositie: 'Religieuze kunst thuis, omdat er nog altijd velen zijn, die meenen dat religieuze kunst iets is, dat alleen thuis hoort in kerken of binnen museumwanden. Integendeel [...] gaat het hier om kunst, die verlangt dat men haar thuis bezitten zal...'

'Ismen'

Op 10 februari 1940 opende Cris Agterberg een tentoonstelling die een van zijn grootste artistieke wapenfeiten zou blijken. *20e-eeuwse "Ismen"* luidde de titel die bezoekers weinig duidelijkheid bood. In zijn openingsrede noemde Agterberg de vele kunststromingen die in de voorafgaande decennia ontstaan waren. Een flinke serie 'ismen' passeerde de revue, zoals het futurisme, kubisme, expressionisme, abstractivisme, suprematisme, dadaïsme, neoplasticisme en constructivisme, met de namen van hun voormannen. Al deze 'Ismen' waren volgens Agterberg een zoektocht naar een nieuwe richting in de kunst, waarbij het grote publiek sceptisch aan de zijlijn stond. En ook kunstcritici reageerden vaak negatief: 'Een tentoonstelling van

- < Tentoonstelling in Consthuis Sint Pieter met schilderijen van Mar Diemel en beelden van Cris Agterberg, 1938.
UIT: UTRECHT IN WOORD EN BEELD, 22 OKTOBER 1938
- ✓ Een 'Pablo Picasso' door Cris Agterberg, tentoongesteld op *20e-eeuwse "Ismen"*, 1940.
COLLECTIE JOEP HAFMANS

gevarieerd van stijl ook, van een en dezelfde hand waren. De man die de bezoekers verbaasde met zijn virtuoze imitaties in verschillende stijlen, bleek niemand anders te zijn dan Cris Agterberg zelf. De 'Ismen'-tentoonstelling van 1940 vormt in de geschiedenis van de Nederlandse kunst een uniek evenement. Door de weinige, alleen lokale publiciteit werd de stunt spoedig vergeten. Bovendien zou enkele weken later de Duitse bezetter Nederland overrompelen en de gedachten op ernstiger zaken richten. Van de ruim veertig schilderijen die op de tentoonstelling hingen, zijn er nog enige bekend. Het Centraal Museum bezit twee werken, in de trant van Joan Miró en Giorgio de Chirico. Bij dit artikel staan drie pastiches van werk van Pablo Picasso, Marc Chagall en Henri Rousseau (*Le Douanier*), uit de collectie van de auteur.

Kultuurkamer

Met de bezetting begon zich een politieke koerswijziging in het Consthuis Sint Pieter af te tekenen. In 1941 sloot de galerie zich aan bij de toen opgerichte Kultuurkamer. De nieuwe ideologische wind die door het Consthuis ging waaien, zou ook de neergang betekenen. De namenlijst van exposanten vanaf 1942 bevat talrijke kleine tot zeer kleine meesters die in de zogenaamde Nieuwe Orde hun kansen wilden benutten. De ideologische invloed van het nationaalsocialisme werd duidelijk merkbaar aan de kwaliteit van het tentoon-

- ▲ Affiche Tentoonstelling Chris Agterberg, 1925.
STEDELIJK MUSEUM, AMSTERDAM
- 7 Achter Sint Pieter 160, waar Consthuis Sint Pieter gevestigd was.
ARIAN DEN BOER
- ✓ Zilveren hanger door Cris Agterberg, circa 1925.
COLLECTIE JOEP HAFMANS

▲ Imitatie van Marc Chagall door Cris Agterberg, 1940.
COLLECTIE JOEP HAFFMANS

▼ Imitatie van Henri Rousseau voor 20e-eeuwse "Ismen", 1940.
COLLECTIE JOEP HAFFMANS

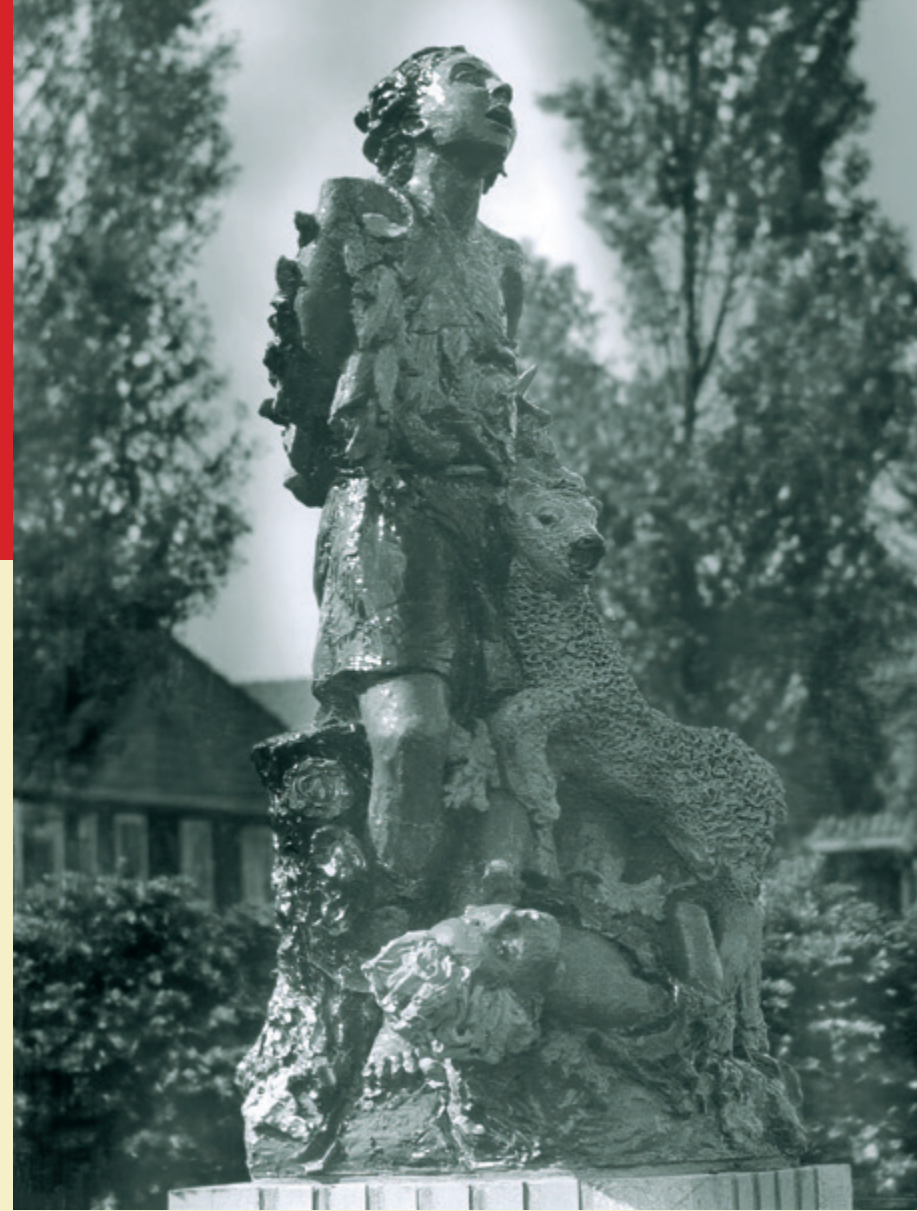
gestelde. Van de ambitieuze doelstellingen bij de oprichting van het Consthuis bleef weinig over. Veel kunstenaars van niveau weigerden zich aan te sluiten bij de Kultuurkamer en wilden zich niet associëren met de politieke keuze van Agterberg. Het Consthuis Sint Pieter stierf een langzame dood en sloot in 1944. In mei 1945 werd Utrecht bevrijd. Collaborateurs werden opgepakt, zo ook Cris Agterberg. Hij werd vastgezet in Nieuwer-sluis en later in Kamp Amersfoort. Zijn bescheiden vermogen kwam onder beheer van een bewindvoerder. Het Consthuis

Sint Pieter werd geliquideerd, nadat het overigens vakkundig was leeggeplunderd. De toestand van het pand was in 1946 zodanig dat een ingehuurde schoonmaakkraacht bij het zien van de chaos het werk weigerde.

Op 10 oktober 1947 verscheen Agterberg voor het Tribunaal van het Arrondissement Utrecht. Zijn eigen schriftelijke verzoek aan de procureur-fiscaal om hem per direct ter dood te veroordelen en te fusilleren, was kennelijk terzijde gelegd. Tijdens het proces kwamen getuigenverklaringen aan bod van zowel vooraanstaande NSB'ers als van familieleden, maar ook van veel kunstvrienden die Agterberg gunstig gezind waren. Het Tribunaal kwam dezelfde dag nog tot een uitspraak. Hoewel veel van het tenlastegelegde bewezen was en Agterberg gezien werd als een 'fel en overtuigd nationaal-socialist', werd hij slechts veroordeeld tot de tijd die hij in voorarrest had gezeten. Hij kwam diezelfde dag nog op vrije voeten. Daarbij heeft kennelijk meege-speeld dat Agterberg inmiddels leed aan een ongeneselijke tumor in zijn neusholte. Agterbergs laatste levensjaar werd getekend door zijn slopende ziekte. Toch wist hij nog een kleine artistieke productie te realiseren. Ook had hij aan het eind van zijn leven nog literaire aspiraties. Uit bewaarde correspondentie blijkt dat hij nog in 1948 een manuscript met de titel *De Anderen* ter beoordeling gaf aan zijn oude kennis Albert Kuyle. Die had toegezegd de tekst te lezen en eventueel een uitgever te zoeken. Maar na een half jaar had Agterberg nog steeds niets gehoord van de oud-redacteur van *De Gemeenschap*, aan wie enige slordigheid niet vreemd was. Het manuscript bleek daarna verdwenen. Cris Agterberg overleed op 21 november 1948. Hij werd begraven op de Tweede Algemene Begraafplaats Kovelswade in Utrecht, waar zijn zelfontworpen graf nog steeds vindbaar is.

Literatuur

- Marcel Brouwer en Joep Haffmans, *Cris Agterberg. Beeldhouwer en sierkunstenaar* (Vianen 2001).

Fontein Majellapark door Suzanne Nicolas-Nijs, 1938

Arjan den Boer is publicist over geschiedenis en architectuur.

Geboren in Kortrijk, bracht Suzanne Nijs (1902-1985) tijdens de Eerste Wereldoorlog haar tienerjaren door in Groot-Brittannië. Daarna studeerde ze bij de beeldhouwer Victor Rousseau aan de Koninklijke Academie voor Schone Kunsten in Brussel. In 1924 trouwde Suzanne met de Nederlandse schilder en glazenier Joep Nicolas. Als beeldhouwer specialiseerde zij zich in portretten, figuren en religieuze voorstellingen. Ze werkte in steen, brons, hout en terracotta. Regelmatig exposeerde Suzanne samen met haar echtgenoot, zoals in 1935 in Den Haag. Bij de opening sprak architect Sybold van Ravesteyn over harmonische ontwikkelingen in de kunsten en eindigde met: 'Daarom zijt Gij, Suzanne Nicolas ons een zeer welkom en gracieus Groot-Nederlandsche en Gij, Joep Nicolas een even welkom, levenskrachtig landgenoot!' Deze toespraak werd afgedrukt in *De Gemeenschap*. Twee jaar later was er weer een dubbeltentoonstelling, nu in het

Consthuis Sint Pieter in Utrecht. Suzanne toonde onder meer een een geboetseerd kinderkopje, een 'bevallig nymphen-groepje' en bronzen portretten van Joep Nicolas en de schrijver Aldous Huxley, een vriend van het stel. Het kan niet anders dan dat de twee directeurs van Bredero's Bouwbedrijf, gevestigd Achter Sint Pieter 23-25, op deze expositie bij de overburen kennismaakten met het werk van Suzanne Nicolas. Ze gaven haar in 1938 de opdracht voor een kunstwerk in het nieuwe Majellapark, waaraan Bredero huizen had gebouwd. De beeldengroep van kinderen met een lam was bedoeld voor op een fontein met bassin die het bouwbedrijf aan de gemeente ging schenken. 'Het beeld is geboetseerd door de bekende kunstenaresse Suzanne Nicolas en bestaat uit Tegelsche klei. Het is in de natuurlijke kleuren uit één stuk gebakken, wat een unicum in de ceramiekkunst hier te lande beduidt', beweerde het *Utrechtsch Nieuwsblad*. Op 23 augustus 1938 was de officiële overdracht aan burgemeester

< Het beeld van Suzanne Nicolas-Nijs op de fontein.
HET UTRECHTS ARCHIEF

▼ Overdracht van de fontein in het Majellapark, 1938.
HET UTRECHTS ARCHIEF

Ter Pelkwijk. Letterkundige en radiopresentator dr. P.H. Ritter jr. was spreekstalmeester. De krant parafraseerde hem: 'Mevr. Susanne Nicolas heeft een meesterstuk gegeven van rhythmische bewogenheid. De staande kinderfiguur is een dansend meisje, het hoofd met open gelaat, waarin de verrukking van den dans uitbeelding vindt.' Ook de rest van de beeldengroep werd beeldend beschreven. 'De tweede kinderfiguur is bij het spel terecht gekomen op het gras en schenkt in haar liggende houding een symmetrisch evenwicht aan het geheel. En de figuur van een wollig lam, dat parmantig de wereld inkijkt en het water uitstuwt, dat het bassin herscheppen zal in een kabbelende, borrelende vlakke, vormt de gelukkige verbinding tusschen de twee kinderfiguren.'

Echte kinderen uit de buurt lieten tijdens de overdracht kleine zeilbootjes varen in het lichtblauw betegelde bassin. De burgemeester deed in zijn dankwoord een dringend beroep 'op de burgerij mede te helpen dit monument intact te laten en er de baldadigheid verre van te houden'. Toch zou het beeld in 1955 hoofd en handen verliezen door vandalisme, waarna de gemeente het restant liet verwijderen.

